

*Szolnoki Tudományos Közlemények XI.
Szolnok, 2007.*

Dr. SZARVÁK TIBOR

**SZOLNOK SZOCIÁLIS TÉRKÉPE 2007.
Háttéranyag az esélyegyenlőségi terv készítéséhez
Szolnok Megyei Jogú Város számára¹**

Az MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoportja által végzett, Szolnok Szociális Térképe 2007 program empirikus kutatásában 20 településrészre bontottuk a várost. A felmérés során közel 1800/1850 kérdőívet vettünk fel. Jelen részanyagban az adatok kb. 80%-ával dolgozunk².

A mintavételből eredő kisebb torzulásokat megfelelő matematikai módszerrel, úgynevezett súlyozással korrigáltuk³. A részjelentésben az eredményeket alapvetően az esélyegyenlőségi célcsoportok (roma-nem roma résztársadalmi csoportok, 45 évnél idősebb munkavállalók, inaktív válaszadók – különösen a leszázalékoltak, munkanélküliek és a GYED-en és GYES-en lévők -) szemszögéből vizsgáljuk.

Az elemzés témakörei között a társadalmi tőketípusok (kulturális, anyagi és szociális) szerepelnek, de foglalkozunk a térbeli környezettel és az egészségi állapottal is.

¹ Készült a Szolnok Szociális Térképe 2007 Program adatainak felhasználásával (N=1524 fős mintán).

² A zárótanulmány végleges leadásának határideje: 2007. október 30.

³ A súlyozás alapját a nemek és a korosztályok (18-35, 36-59, 60-) száma jelentette. Forrás: SzMJV PmH Informatikai Osztály.

A felmérés módszertanához két dolgot említünk meg:

1. A minta kiválasztása kvótás mintavétel alapján a véletlen séta kódja segítségével történt. Megjegyezzük, hogy a pótcímválasztás magas (közel 30%-os) volt.

2. Mivel a kiválasztott településrészekben a roma népesség nagy százalékban van jelen – mintánkban az etnikai (roma, nem roma) dimenziókat is figyelemmel kísértük. A roma résztársadalmi csoportok kiválasztásában a szakértői minta módszerét követtük, így, azokat a személyeket soroltuk a romákhoz, akiket a nem roma környezet (esetünkben a helyi CKÖ közösségfejlesztői) annak tart". Bővebben erről a mintavételi eljárásról: Ladányi János - Szelényi Iván: Ki a cigány? Kritika. 1997. 12. szám. 3-6 oldal, Ladányi János – Szelényi Iván: A roma etnicitás "társadalmi konstrukciója" Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. Szociológiai Szemle 2001/4. A roma almintája jelenlegi elemszáma 99 fő.

BEVEZETŐ — TÁRSADALMI – DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK

Válaszadóink közel tizedét sorolhatjuk a roma társadalmi csoportok közé. A roma válaszadók átlagosan 10 évvel fiatalabbak, mint a nem roma megkérdezettek. A romák átlagosan 1970-ben, a nem romák 1960-ban születtek. Mintánkban a 60 év feletti roma válaszadók száma igen alacsony.

A roma háztartásokban átlagosan öten (4,70), a nem romák hárman (2,58) élnek együtt. A roma válaszadók 50 százalékának a háztartásában 5 vagy több fő él együtt. A nem romák háztartásának „létszáma” általában kettő-négy fő, de hozzávetőleg egytizedüknél – hasonlóan a romákhoz – 5 vagy több fő él együtt. A nem romák körében minden harmadik háztartás 1-3 fő. Egyéb célcsoportjaink között a munkanélküliek között jellemző még az, hogy magas az egy háztartásban együttélők száma (4,43).

A 60 évnél idősebbek körében (40%) jellemzőbb még az egyfős háztartás. A „singli” életforma a fiatal felnőttek harmadánál van jelen.

A romák körében a három, a magyar válaszadók körében az egy-két gyermek az általános Szolnokon. Ez az arány egyaránt érvényes a háztartásban élő gyermekekre és azokra is, akik már elköltöztek az indító családtól. A roma válaszadó között az egy-két gyermekes családok aránya alig 15 százalékot jelent. A nagycsaládosok zöme a roma megkérdezettek közé tartozik, bár a nem roma válaszadók körében is magas a három vagy többgyermekesek aránya.

A válaszadók közel fele jelenti Szolnok társadalmában a tősgyökeres csoportot⁴. A roma csoportok körében közel fele, a nem romák körében kb. a minta harmada született Szolnokon. A beköltözések közel negyede kilencvenes években és ebben az évtizedben történt meg. A válaszadók azonban leginkább a hetvenes években választották Szolnokot lakóhelyül.

HÁZTARTÁSI JAVAK

A lakóházak több mint harmada 40 évesnél idősebb, közel 40%-a 25-40 év közötti, negyede 17-24 éves és mintegy tizede egészen fiatal (1-17 éves), a rendszerváltást követően épült. A lakások átlagos alapterülete 70 négyzetméter. A roma alminta körében ez az érték 47 m², a nem romák körében 71 m². Az egy főre jutó négyzetméter értékek azonban mélyebben megvilágítják a roma résztársadalmi csoportok kirekesztettségét. Körükben az egy főre jutó átlagos érték 15 m² (a medián⁵: 10 m²). A nem roma csoportok körében az átlag 34 m² (a medián: 28 m²).

A vizsgált roma családok által használt lakások komfortfokozata, infrastrukturális ellátottsága, háztartásaik felszereltsége kapcsán az átlagos nem roma háztartásoknál sokkal szerényebb körülményeket regisztráltunk, illetve gyakran találoztunk a „nincs” kategóriával.

⁴ Mindez véleményünk szerint a településpolitika és a társadalmi integráció szempontjából határoz meg egy jól körülhatárolható célcsoportot.

⁵ A mértani közép, amely felett és alatt ugyanannyi elemszám helyezkedik el.

A nincstelenségen belül is vannak fokozatok, hiszen például a roma alminta komforthiánya, háztartásainak felszereltsége, önművelésének és kommunikációjának eszköz háttere rendre szegényesebb az átlagosnál. Villany szinte mindenütt, vezetékes víz azonban a roma alminta közel felében, vezetékes gáz a roma lakások negyedében van. Fürdőszoba és vízöblítéses WC a roma megkérdezettek közel felében található, csatorna azonban csak minden harmadik lakásban van.

Roma háztartásokban - az általunk felsoroltak közül – a klasszikus háztartási eszközök közül a mobil telefon, a színes tv, a rádiós magnó és a hagyományos mosógép az, amelynek elterjedtsége igen magas. Meglepő, hogy vezetékes telefontal viszonylag kevesen rendelkeznek közülük. A számítógép és az Internet elterjedtségének különbségei azt mutatják, hogy a digitális egyenlőtlenség a roma/nem roma résztársadalmi csoportok körében Szolnokon is jelen van.

A jellemzett lakáskomfort, a felszereltségi és lakásprobléma-mutatók ellenére a megkérdezettek alapvetően jól érzik magukat házaikban, a roma alminta többsége nem költözne el Szolnokról.

A fejezetben vázolt problémák azt valószínűsítik, hogy ***a települési esélyegyenlőségi tervnek a településrészek szegregációjának csökkentését célzó intézkedéseket is tartalmaznia kell.***

KULTURÁLIS TŐKE

Roma válaszadóink alig harmada végezte el a 8 osztályt (a nem romák körében ez az arány 11 %). Tíz százalékuk szerzett szakmunkásvégzettséget, közel 45 % azonban még az általános iskolát sem fejezte be (a nem romák körében ez az arány 5 %).

A szolnoki nem roma válaszadók közel ötöde szerzett legalább szakmunkás-bizonyítványt (teljes települési mintánk ötödének van szakmunkás végzettsége és közel 13 százalékban szerepelnek az általános iskolát végzettek is) és közel 40 százalékuknak érettségije is van. A diplomások aránya a nem romák körében 21 százalék. Diplomást a romák körében elvértve (1 fő) regisztráltunk. A romák körében így a legmagasabb végzettségként az érettségi jelent meg (5%).

A 45 évnél idősebb korosztály végzettsége elsősorban az érettségi. Ez a kulturális tőke a munkanélküliek körében is gyakori, de körükben a maximum 8 osztályt végzettek is önálló társadalmi profilú csoportot alkotnak. Az állás nélküli Gyed-en, Gyes-en lévők érettségivel és diplomával rendelkeznek, de sok körükben olyan, aki legfeljebb 8 általánost végzett. Az állással rendelkező kisgyerekes anyukáknak zömmel érettségijük van. A leszázalékoltak zömmel 8 általánossal vagy szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkeznek.

Az esélyegyenlőség (és az oktatási rendszerhez kapcsolódó aspirációk) jó dimenziója lehet a generációk közötti kulturális mobilitás. Láttuk, hogy mintánk zöme érettségizett, egynegyede diplomás, illetve szakmunkás tizede pedig általános iskolát végzett. Ezzel szemben a gyermek boldogulását segítő képzettség (szülői vágyak) között már 63 %-os a diploma szerzés aránya. A minta egészében majdnem minden negyedik válaszadó főiskolai diplomát, 36 százalékuk pedig

egyetemi diplomát szeretne látni gyermekei kezében. Különösen erős (80%) ez az elképzelés a jelenleg is diplomások körében.

Az érettségizettek kétharmada szintén felsőfokú továbbtanulást szeretne gyermekeinek, de körükben a szakmaszerzés aránya már 16 százalékos (a diplomások körében még 9 százalékos volt). A szakmunkásképzőt végzett szülők több mint fele szintén diplomát szeretne a gyermekeinek. Minden negyedik szakmunkás végzettségű válaszadó szerint azonban megfelelő gyermekei számára a szakmaszerzés is (státuszreprodukciónak).

A szakmaszerzés mobilitási célként leginkább a 8 általánost nem végzett szülők gyermekeinek körében jellemző. A felsőoktatásban való részvétel lehetősége egyfajta fölérendelt mobilitási célként jelenik meg mintánkban, mert még a 8 osztályt végzettek körében is magasan vezet az egyetem és a főiskola a szakmaszerzéssel szemben (43-33%).

A diplomához kötött szakmák között a közgazdász, a pénzügyes, a jogász és az informatikus vezet. Népszerű még az orvosválasztás és a műszaki pálya, valamint az idegenforgalom is. Hasonlóan a politikai pályához nem igazán jellemző a szociális (segítő) szakmák választása és tanári pálya is. A szakmák között a vendéglátás, az autószerelés és a kőműves (építőipar) tűnik a leginkább keresettnek.

Az aspirációs törekvések között a romák körében önálló változóként az első helyen áll a szakmaszerzés (34%), második helyen szerepel a főiskolai diploma (20%) és az egyetemi oklevél (19%). Az érettségi aránya 23%. A nem roma résztársadalmi csoportok körében egyrészt magas a nem tudom aránya (9%), másrészt kimagasló az egyetemi diploma említése (37%). Főiskolai végzettséget minden negyedik, szakmát közel minden ötödik megkérdezett említett. Az érettségi azonban 8 százalékos említéssel a „nem tudom” kategóriával egyezik meg.

A kulturális fogyasztás számos további területen mérhető. Ebben a vizsgálatban - többek között - a színházba és a moziba járást, a múzeumok, kiállítások látogatottságát, a könyvtári jelenlétet, a könnyűzenei koncertek látogatottságát, valamint a helyi művelődési-közösségi intézmények látogatottságát elemeztük a kérdezettek véleménye alapján. Összességében megállapítható, hogy a roma résztársadalmi csoportok kulturális aktivitása/fogyasztása a vizsgált almintánál is alacsonyabb. Mindez azt jelenti, hogy a komplex esélyegyenlőségi tervnek a kulturális esélyteremtéssel is foglalkoznia kell.

Mindez véleményünk szerint arra utal, hogy társadalmunk a kulturális tőke terén elfogadta diplomához kapcsolódó előnyöket. Azonban a tömegképzés terjedés és a bolognai folyamathoz való csatlakozás átalakítja a képzés struktúráját. Ezért előfordulhat, hogy az aspirációs törekvések és a racionális lehetőségek nem esnek majd egybe. Véleményünk szerint ezért *a helyi esélyegyenlőségi politikának a nyitott mobilitási utakat és a kulturális fogyasztást is erősíteni/támogatni kell.*

SZOCIÁLIS-FOGLALKOZTATÁSI HELYZET

A válaszadók közel 40%-a a felmérés pillanatában valamilyen módon inaktív foglalkozási státuszú volt. Magas volt közöttük a saját jogon nyugdíjas (24%), viszonylag alacsonyabb arányú a rokkantsági nyugdíjas (6%) a munkanélküli (4%) és a GYED-en, GYES-en lévők száma (4%).

A romák közel ötöde, a nem romák közel kétharmada vallotta magát aktív státuszúnak. Állással rendelkező Gyed-en, Gyes-en lévő anyukát csak a nem roma társadalmi csoportban találtunk. Inkább a roma társadalmi csoporthoz tartoznak mintánkban a szociális segélyezettek, illetve a közhasznú foglalkoztatottak.

A 18-35 éves és a 36-59 éves válaszadók közel kétharmada az aktív foglalkoztatási státuszt jelölte meg. Sem a fiatal felnőttek, sem a nők-férfiak változó mentén nem tapasztaltunk szignifikánsan eltérő foglalkozási szintet, bár ez utóbbi esetében a férfiak foglalkozási aránya közel 6 százalékkal magasabb, mint a nőké.

Arra a kérdésre, hogy „hová helyezné magát egy hétfokozatú skálán, ahol az egyes jelenti a legszegényebbeket, a tízes a leggazdagabbakat?” a válaszadók a(z alsó) középosztályba sorolták magukat (átlag: 3,1). Az átlagos válaszadó jellemzője: fiatal vagy középkorú, aktív foglalkoztatási státusz. Egyetlen lényeges különbség ebben a társadalom szerkezeti kérdésben az volt, hogy a nem romák átlagosan másfél értékkel (átlag: 3,2) jobbra értékelték helyzetüket, mint a romák (átlag: 1,8).

A válaszadók körében átlagosan 152.240 forint a közös háztartásban élők havi nettó jövedelme. A roma válaszadók családi jövedelme 116.557, a nem roma válaszadóké pedig 157.699 ezer forint.

Az egy főre jutó jövedelmek vizsgálata már lényegesebb különbséget mutat. Kiderült, hogy a roma lakosság körében átlagosan 29, a nem roma válaszadók körében 70 ezer forint jut egy főre.

Azonban az átlag helyett itt is alkalmasabb mutató lehet a medián. Ezek alapján azt látjuk, hogy a romák körében 22.700 forint, a nem romák körében 62.500 Ft jut egy főre egy átlagos hónapban a válaszadók bevallása alapján.

Az országos trendeknek megfelelően a magasabb iskolai végzettség, az aktív foglalkoztatási státusz és a 60 évnél fiatalabb életkor magasabb jövedelmi szintet eredményezett.

Korábbi állításunk (a diplomához kapcsolódó aspirációk) ennél a változónál is igazolódott: magasabb jövedelmi adat jelentkezett a magasabb iskolai végzettségű válaszadóknál.

A jövedelmi egyenlőtlenség és a foglalkoztatási különbségek jelen vannak a mindkét társadalmi csoportban, ám ez a kérdés zömmel a roma résztársadalmi almintánkat érinti leginkább.

EGÉSZSÉGSZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐK

Általánosan elmondható, hogy a lakosság az egészségi állapotával közepesen elégedett (iskolai osztályzatok szerint 3,3.). A testi-lelki egészségi állapot megítélése közel egyforma. A testi és a lelki egészsége inkább a nem roma társadalmi csoportban jobb (3,4.). A roma résztársadalmi csoportok iskolai osztályzatok szerint elégségesre (2,6 testi egészség, 2,1 lelki egészség) értékelték ezt az egészségpszociológiai kategóriát.

A testi-lelki állapotukkal elégedettebbek az 1973 után születettek és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők. Körükben az egészségtudatosság is intenzívebben van jelen.

A betegség típusok között a magas vérnyomás fordul elő leginkább. Válaszadóink fele jelzi ugyanis, hogy saját vagy szűkebb családjában előfordult már ilyen betegség. A megkérdezettek több mint harmadánál allergiás betegség (szénanátha, ekcéma), migrén, fejfájás, valamint ízületi gyulladás és reuma mutatkozik.

Közel azonos arányú ($\approx 20-26\%$) a magas koleszterinszint, a cukorbetegség és a csontritkulás, illetve szorongás és a depresszió említése. Minden tizedik válaszadó életét nehezíti asztma, szívroham, szívinfarktus. Agyvérzés és a rosszindulatú daganatok ennél alacsonyabb arányban fordulnak elő.

Válaszadóink jellemzően 5, 10, illetve 30 napra estek ki a munkaerőpiacról tavaly. Mindez átlagosan 20.000 forintig terjedő bevételkiesést jelentett számukra. A roma megkérdezettjeink átlagosan 42 napot (medián: 10 nap), a nem roma almintá 12 (medián 3 nap) napot töltött betegség miatt távol a munkahelyétől. A 45 év feletti dolgozók körében is magas a munkaerőpiactól távol töltött napok száma (≈ 19)⁶.

A megkérdezettek körében jellemző (a fentiek közül) a maximum egy betegség említése (15%), két-három betegség típusát 30%-uk említett. Négy-öt betegségfajtát a válaszadók közel 20%-a, hat betegség típusnál többet 15%-a jelez vissza. Majdnem minden tizedik válaszadó egy betegség típusát sem jelölt meg.

A legtöbb betegségfajtát a roma társadalmi csoportok körében regisztráltunk (6,2-es átlag). A nem roma társadalmi csoportok körében közel fele értéket tapasztaltunk (3). Ehhez az értékhez közelít a 45-62 év közötti almintá értéke (3,6).

Gyakorlatilag a romák körében magas (50%-nál nagyobb) a migrén, az ízületi gyulladás, a szorongás, az allergia és a magas vérnyomás és az asztma említése. A magas koleszterin szint az a dimenzió, amelyben a nem roma válaszadóink megelőzik a roma résztársadalmi csoportok tagjait.

A bevallott betegségfajták száma alapján leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok: a nők, az idősek és a maximum 8 osztályt végzettek.

⁶ A medián értéke: 5.

Válaszadóink többségének vérnyomását fél-egy éven belül mérte orvos vagy nővér (71%), amely azonban nem tekinthető kellő gyakoriságúnak, ha összevetjük a magas vérnyomásnak a vizsgálatban is megmutatkozó arányával. Az adott válaszok továbbá azt is tükrözik, hogy a koleszterinszint-mérés kevésbé elterjedt. Egy éven belül a válaszadók közel felét látta ilyen céllal orvos. Fontos, hogy minden ötödik megkérdezett még nem mérte meg a koleszterint értékét.

A megkérdezettek többsége közel két éve járt utoljára fogorvosnál (58%). A roma/nem roma résztársadalmi csoportok közötti különbség itt jelentkezik leginkább. Minden tizedik roma válaszadónk még nem járt fogorvosnál (a nem romák körében ez az arány 1%). Körükben igen magas azok aránya is, akik több mint 5 éve jártak fogorvosnál (34%).

Nőgyógyászati vizsgálaton a többség egy-két éven belül részt vesz (70%). Azonban jellemző különbségek itt is léteznek. A roma résztársadalmi csoportokhoz a nőgyógyászati programok kevésbé jutnak el.

Összességében azt látjuk, hogy a prevenciók lehetőségeivel a válaszadók kisebb, főként a magasabb kulturális tőkével rendelkező része él. A települési esélyegyenlőségi tervnek ezért fontos eleme *kortól, nemtől és a társadalmi közösségektől függetlenül az egészségügyi (a gyógyító és a prevenció) rendszerhez való egyenlő hozzáférés biztosítása.*

A TÁRSADALMI-TELEPÜLÉSI HÁLÓZATOK SZEREPE

Válaszadóink gondjaik, problémáik megoldásában leginkább a családra, szűkebb rokonságra, barátokra, szomszédokra számítanak. Gyakori még az egészségügyi dolgozók említése is.

Ismert, hogy a válaszadók között közel 5%-uk körében regisztráltuk az egzisztenciálisan és pszichésen egyaránt megterhelő munkanélküli létet. A minta harmada (főleg a családtól, hirdetésből, munkaügyi irodától) kapott segítséget a munkakeresésben. A válaszadók közel fele azonban senkitől nem kap ilyen személyes támogatást.

Összességben tehát a hagyományos segítő kapcsolatokra adott alacsony pontszámok a tradicionális, közösségi hálózatok hiányát mutatják. *A kirekesztettséget csökkenteni, a társadalmi hálót „újraéleszteni” szinte kizárólag a professzionális segítő szféra képes.* A társadalmi kapcsolati háló gyengeségét értelmezhetjük a kockázati társadalom oldaláról is. Ebben a dimenzióban a személyes sors bizonytalanságát és kiszámíthatatlanságát is értelmezhetjük.